

УДК 378.147

**В. А. Петрук**, д-р пед. наук, проф.;**Н. В. Ляховченко**, канд. пед. наук

## ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ У ВНЗ

*Проаналізовано проблеми та виокремлено організаційно-педагогічні умови адаптації першокурсників до процесу навчання у ВНЗ.*

### Постановка проблеми

Проблема адаптації студентів до навчання не є новою, вона є, була й буде допоки не з'являться організаційно-педагогічні умови в школах, які сприяють підготовці випускників до ефективної діяльності у вищих навчальних закладах. А поки що ця проблема вирішується зусиллями викладачів вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Багато досліджень вчених проведено з теоретичних і методичних питань забезпечення адаптаційного процесу першокурсників у ВНЗ. Треба згадати хоча б праці таких вчених, як: Б. Г. Ананьєва, Д. А. Андрєєвої, П. К. Анохіна, Л. П. Баєвої, С. Я. Батишева, А. А. Вайсбурга, Л. С. Виготського, А. Ц. Ердинєєва, Є. О. Климова, Н. В. Кузьміної, М. І. Махмутова, А. А. Налгаджяна, А. П. Сейтешева, С. І. Сільверстова, Р. Х. Шакурова, В. П. Шпака. У працях цих науковців адаптаційний процес розглядається як резерв підвищення ефективності навчання.

Адаптація до навчального процесу у ВНЗ — багатоаспектне питання, яке пов'язане зі знайомством у новому колективі, пристосуванням до нових умов і до рівня отримання знань, зі зміною методів навчання, збільшенням обсягу інформації та кількості дисциплін, які не вивчалися у школі, знайомством з викладачами університету та їх вимогами до засвоєння навчального матеріалу. Відмінність процесу навчання в школі та ВНЗ вимагає від першокурсників якісної перебудови системи звичок і психологічних вмінь, навичок самостійного навчання.

*Метою статті є аналіз існуючих проблем та виокремлення організаційно-педагогічних умов адаптації першокурсників до процесу навчання у ВНЗ.*

### Проблеми адаптації першокурсників до навчання

Специфіка процесу адаптації у ВНЗ зумовлена різницею у методах навчання і його організації в середній і вищій школах. Суть проблеми полягає в тому, що успішність адаптації визначається характеристиками середовища та психічним станом особистості. Можна припустити, що чим складнішим є нове оточення і чим важливіші зміни відбуваються за менший проміжок часу, тим важче адаптуватись особистості до нових умов. Опинившись у проблемній ситуації і відображаючи її, індивід переживає певний психічний стан. Цей стан, як правило, динамічний. Одночасно із використанням адаптивних механізмів змінюється і психічний стан особистості. Послідовність ситуацій породжує послідовність емоційних станів. Після завершення адаптивного процесу первинний психічний стан разом з проблемною ситуацією, що його викликала, зникає або суттєво змінюється. Тому мова йде про вироблення не окремих ізольованих механізмів, а їх цілісних комплексів.

Розрізняють три основних адаптивних комплекси: а) незахисні, які використовуються в проблемних ситуаціях; б) захисні, які є стійкими поєднаннями захисних механізмів; в) змішані комплекси, які складаються із захисних і незахисних механізмів реагування особистості [1, с. 38].

Зазвичай першокурсники обмежуються тільки психічною переорієнтацією на рівні цілеспрямованого конформізму. Молода людина знає, як повинна діяти, як поводити себе, але внутрішньо не визнає цього і за найменшої нагоди відкидає систему цінностей нового середовища. Конформістська поведінка першокурсників є вираженням відповідної соціальної установки, здійснюється за

допомогою змішаних адаптивних комплексів. Якщо прихильність до конформістської стратегії адаптації триває довго, вона може сприяти формуванню схильності особистості до систематичних помилок поведінки. У цьому випадку говорять про усвідомлену невідповідність між цілями, задумами та результатами діяльності (не адаптованість) та певну дисгармонію постійної неуспішності (деадаптованість), що викликає напруженість, психологічний дискомфорт, підвищену тривогу та посилення почуття невпевненості.

Вчені виділяють три основні різновиди соціально-психологічної дезадаптованості: стійка ситуативна; тимчасова; загальна стійка [2, с. 47].

Останній вид дезадаптованості є найсерйознішою перепорою в загальному процесі адаптації першокурсників до нових соціальних умов. Варто пам'ятати, що адаптаційні процеси здійснюються на фоні характерних вікових проявів. Внутрішня тривожність або, навпаки, спокій є показниками морально-психологічного стану першокурсника.

Зміна середовища, нові вимоги до організації діяльності, безпосереднє оточення і контакти — все це об'єктивно впливає на настрій та працездатність. Тому дещо підвищена тривожність на початковому етапі перебування в навчальному закладі може бути об'єктивною. У результаті зменшення проявів тривожних симптомів можна швидше досягти продуктивнішої індивідуальної роботи кожного першокурсника [3, с. 167].

Крім того, першокурсникам не вистачає різних вмінь і навичок, які необхідні у ВНЗ для успішного виконання програми. Отже, необхідно оптимізувати навчальний процес на основі особисто орієнтованої суб'єкт—суб'єктної моделі педагогічної взаємодії, створити такі психолого-педагогічні умови, що супроводжують студентів у рамках взаємоповаги автономії кожного суб'єкта спілкування, складають єдиний психологічний простір для успішного досягнення кінцевого результату навчання. У процесі особисто орієнтованого навчання відбувається спільна з викладачем постановка цілей і задач, які визначають стратегію і тактику сукупної з викладачем роботи і самоосвіти студента.

Одним із засобів реалізації цього підходу є впровадження кредитно-модульної системи організації навчально-виховного процесу, яка допомагає адаптуватись студентам у стінах ВНЗ. До речі, завдяки академіку НАПНУ Б. І. Мокіну, ще в середині 90 років минулого століття у Вінницькому національному технічному університеті (тоді ще ВДТУ) була введена модульно-рейтингова система організації навчального процесу [4]. Це дуже позитивно вплинуло на адаптацію першокурсників до навчання. Модульна система організації навчально-виховного процесу принципово відрізняється від традиційної системи. Зміст навчання поданий у закінчених самостійних модулях, які одночасно є банком інформації і методичними вказівками щодо її застосування. В основі навчання лежать суб'єкт—суб'єктні стосунки між викладачем і студентами, і цим забезпечується самостійність, усвідомлене досягнення певного рівня в навчанні. Стосунки між учасниками педагогічного процесу набувають характеру співпраці, а управлінська діяльність на всіх рівнях трансформується із суб'єктивно-об'єктивних в суб'єктивно-суб'єктивні на рефлексивному підґрунті.

Рейтингова система оцінювання успішності навчання студентів в кожному модулі забезпечує: регулярний контроль процесу навчання у цілому, тим самим орієнтує студента на систематичну роботу протягом семестру; мотивацію успішної роботи студента в аудиторії і самостійної позааудиторної роботи за допомогою введення елементів змагання; оперативну обробку результатів і своєчасну корекцію ходу навчального процесу [5, 6].

Поряд з підвищенням рівня фундаментальної підготовки, успішним входженням першокурсників в систему життя ВНЗ модульно-рейтингова система сприяє швидкому адаптуванню студентів до кредитно-модульної системи, яка була введена в навчальний процес у 2005 році.

Не кожному студенту психологічно легко протягом короткого часу перейти від однієї системи навчання до іншої. Їхня успішність залежить від того, наскільки розвинені в них основні компоненти культури навчальної діяльності. З одного боку, студенти стверджують наявну відмінність між навчанням у школі та ВНЗ, що виявляється, насамперед, у більшій самостійності навчання. А з іншого боку, серед труднощів адаптації до умов навчання в технічному ВНЗ більшість студентів висувають на перше місце саме ті, які зумовлені недостатнім розвитком у них ще зі школи «вміння вчитися», організації їхньої самостійної роботи.

І це справді так. Приблизно третина студентів не вміє раціонально планувати і використовувати навчальний і вільний час, працювати систематично, їм бракує ініціативи до самоосвіти та самовиховання. Тому вчорашнім школярам буває складно самостійно здобувати знання з підручників, інших джерел наукової та пізнавальної інформації, особливо великих за обсягом. Протягом однієї

лекції студент одержує значно більше нової інформації, наприклад, з математики або фізики, ніж за 1...2 тижні шкільних занять з цих предметів; при цьому йому потрібно засвоїти новий понятійний апарат, обґрунтування десятків математичних тверджень або фізичних законів.

Крім того, студенти не завжди можуть виділити головне в навчальному матеріалі, осмислити його, критично сприйняти й узагальнити, проаналізувати і зіставити інформацію, зробити висновки, зафіксувати прочитане у вигляді розширеного плану, тез, конспекту. Все це свідчить про те, що в школі, нажаль, ще недостатньо навчають учнів мислити, не привчають цілеспрямовано читати навчальну літературу, самостійно працювати з нею, тобто не прищеплюють їм навичок культури навчальної праці. Поняття «культура навчальної праці» охоплює культуру розумової праці, способи раціонального планування та організацію самостійної роботи з навчальною і спеціальною літературою [7, с. 141].

Отже, викладачам, що навчають саме першокурсників необхідно з перших днів перебування студентів у ВНЗ, коли вчорашній абітурієнт переживає особливий сензитивний період, пов'язаний із соціально-професійною адаптацією, формувати в них культуру навчальної праці. Важливо, щоб студент своєчасно усвідомив вимоги до опрацювання навчальної та наукової літератури (мова йде як про друковані підручники та посібники так й про матеріали з Інтернету), організації самостійної роботи, ознайомився з раціональними прийомами її виконання. Він має усвідомити роль і місце самоосвіти та самовиховання в становленні особистості майбутнього фахівця, правильно організувати режим дня, розподілити бюджет свого часу. Самостійна робота студентів (СРС) може розглядатися як особливий процес організації їх навчальної пізнавальної діяльності, одна з основних форм навчання, метод і засіб навчання. Нажаль викладачі не приділяють уваги формуванню культури навчальної праці у першокурсників. Проведене нами анкетування першокурсників щодо ознайомлення їх викладачами на перших заняттях з вимогами до навчальної дисципліни та порадами ведення конспектів та опанування літературних джерел дало сумні результати. Лише 38 % викладачів присвятили вступну лекцію цим питанням.

Оволодіння вміннями самостійної роботи з літературою містить в собі два основні взаємопов'язані між собою елементи: вміння читати і вести записи прочитаного. Культура читання — складова частина культури розумової праці та особистості взагалі, основа її активної пізнавальної діяльності. Організуючи самостійну роботу з книгою, викладач повинен налаштувати їх на серйозну, кропітку працю.

Уміння самостійно працювати з літературою передбачає також ведення записів прочитаного. Конспектування — один із найважливіших етапів самостійної роботи. Єдині правила ведення конспекту, які може використовувати кожен студент, скласти досить важко, але дотримуватись основних вимог доцільно. Студент має з'ясувати, що головне в конспекті — це зміст, а не його обсяг. Форма ведення конспекту може бути різноманітною, але конспект не повинен бути «сліпим», тобто складатися з тексту.

Поки студенти намагаються подолати всі ці фактори, виявляється, що навчання в першому семестрі не принесло бажаних результатів. А тому викладачі мають допомогти студентам пережити адаптаційний період без значних ускладнень. Саме перехід до модульно-рейтингової системи (МРС) навчання зближує на першому курсі шкільну систему навчання та систему навчання у ВНЗ. Мета МРС — підвищення рівня підготовки фахівців за рахунок активізації систематичної СРС протягом навчального семестру, організація регулярного контролю поточної успішності студентів та розробка порівняльного оцінювання якості навчальної роботи студента за результатами семестру, навчального року та інтегрованого оцінювання за весь період навчання.

Нині, в якості структури, що виконує роль переходу від шкільної системи навчання до навчання у ВНЗ виступає ланка довузівської підготовки ВНЗ. Ця умова передбачає зменшення розриву між рівнем знань, отриманих у середніх навчальних закладах, та рівнем знань, необхідним для якісного навчання у вищій школі; створення оптимальних умов майбутнім студентам ВНЗ для якісного завершення середньої освіти, підготовки до вступу і адаптації до подальшого навчання з метою одержання більш ґрунтовних знань з профільних дисциплін у ВНЗ.

Метою роботи підрозділів довузівської підготовки ВНЗ є створення оптимальних умов майбутнім студентам не тільки для якісного завершення середньої освіти чи поліпшення вже отриманих знань, підготовки до вступу до ВНЗ, а й вирішення проблеми адаптації до наступного навчання — «входження» вчорашнього учня в систему вузівських відносин, труднощами першого року навчання у ВНЗ і подальшим розвитком особистості, від якого залежить професійне самовизначення, якість засвоєння навчальних дисциплін, кар'єра та особистий розвиток майбутнього спеціаліста.

## Висновки

Таким чином, нині існують такі організаційно-педагогічні умови адаптації студентів до навчання у ВНЗ: доузітвська підготовка школярів у ВНЗ, яка виконує функцію підготовки учнів до ефективної діяльності в ролі студента, але, нажаль, вона охоплює лише частку майбутніх першокурсників; кредитно-модульна система навчання у ВНЗ, яка зменшує розрив між шкільною системою та системою навчання у ВНЗ. Однак, залишається питання щодо ефективного формування культури навчальної діяльності як школярів, так і першокурсників.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Налгаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налгаджян. — Ереван, 1988. — 176 с.
2. Моргун В. Ф. Защитные механизмы: адаптация или дезадаптация личности / В. Ф. Моргун // Актуальні проблеми сучасної психології : матер. міжнар. психол. читань. — Харків, 1995. — С. 47—48.
3. Левківська Г. П. Проблема адаптації першокурсників у вищих навчальних закладах / Г. П. Левківська // Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. — Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2000. — № 3. — С. 166—167.
4. Мокін Б. І. Перші підсумки експерименту в технологічній схемі «бакалавр–інженер–магістр» / Б. І. Мокін // Вісник Вінницького політехнічного інституту, 1993. — № 1. — С. 81—85.
5. Петрук В. А. Деякі психолого-педагогічні аспекти введення модульно-рейтингової оцінки в навчальний процес вузу / В. А. Петрук // Нові технології підготовки фахівців з вищою технічною освітою : зб. наук. пр. — Вінниця : ВДТУ, 1996. — С. 87—89.
6. Петрук В. А. Ігрові форми навчання в умовах модульно-рейтингової системи / В. А. Петрук, М. В. Палій // Нові технології підготовки фахівців з вищою технічною освітою за треступеневою системою «бакалавр–інженер–магістр»: Наук. метод. конф. Вінниця, 21—23 вересня 1995 р. — Вінниця, 1995. — С. 23—24.
7. Вербицкий А. Самостоятельная работа студентов. Проблемы и опыт / А. Вербицкий, Ю. Попов // Высшее образование в России : Научно-педагогический журнал. — 1995. — № 2. — С. 137—145.

Рекомендована кафедрою вищої математики

Стаття надійшла до редакції 21.03.11  
Рекомендована до друку 18.04.11

**Петрук Віра Андріївна** — професор кафедри вищої математики;  
**Ляховченко Наталія Володимирівна** — доцент кафедри інтеграції навчання з виробництвом.  
Вінницький національний технічний університет, Вінниця